

## **ОСОБИСТІСНА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ ПІДЛІТКА**

У статті проаналізовано особистісну культуру вчителя в професійній діяльності педагогів; охарактеризовано основні чинники розвитку креативності підлітка; обґрунтовано розвиток творчої діяльності вчителя у психологічній науці. Встановлено, що лише через спілкування можлива передача знань і засвоєння професійних знань, формування професійних вмінь і навичок, розвиток професійного світосприйняття майбутнім спеціалістом у ході навчально-виховного процесу.

**Ключові слова:** конвергентне мислення, дивергентне мислення, креативність, творча діяльність.

В статье анализируется личностная культура учителя в профессиональной деятельности педагогов; дана характеристика основным способам развития креативности подростка; обосновано развитие творческой деятельности в психологической науке. Установлено, что только через общение возможна передача знаний и усвоения профессиональных знаний, формирование профессиональных умений и навыков, развитие профессионального мировосприятия будущим специалистом в ходе учебно-воспитательного процесса.

**Ключевые слова:** конвергентное мышление, дивергентное мышление, креативность, творческая деятельность.

**Актуальність проблеми.** У науковій літературі репрезентовано велику кількість спроб дефінітувати поняття креативності. Така універсальна творча здібність особистості стала популярною після робіт одного з класиків психології творчості Дж. Гілфорда [7]. Учений наголошував на принциповій відмінності між двома типами мислення: конвергентним – спрямованим на пошук єдиного правильного рішення серед запропонованих варіантів, і дивергентним мисленням – зосередженим на генерації якомога більшого спектра можливих рішень. Властиве креативній особистості дивергентне мислення автор протиставляє конвергентному. Наразі представники нейро-лінгвістичного програмування трактують креативність як швидкість мислення. Така полярність поглядів свідчить про потребу подальшої розробки проблеми креативності.

**Метою статті** є розкриття особистісної культури вчителя як чинника розвитку креативності, яке сприяє повноцінній всебічній реа-

лізації особистісного потенціалу учня, що відображається на успішному засвоєнні навчальних дисциплін, зокрема іноземної мови.

**Завдання статті:**

1) проаналізувати особистісну культуру вчителя в професійній діяльності педагогів у психологічній літературі;

2) охарактеризувати основні чинники розвитку креативності підлітка;

3) обґрунтувати розвиток творчої діяльності вчителя у психологічній науці.

У психології творчість традиційно розглядається у двох головних аспектах – процесуальному та особистісному. У процесуальному аспекті визначаються особливості перетворення суб'єктом предмета творчості, об'єкта, об'єктивної дійсності в цілому. Тому на передній план виступають, головним чином, фази, стадії, етапи та результати такого перетворення. В особистісному аспекті чільне місце займають якості, здібності особистості як суб'єкта творчої діяльності, її потреби, мотиви, інтереси, знання, вміння і навички, характерологічні властивості, самосвідомість, емоції та почуття.

У науковій літературі творчість найчастіше визначається як процес людської діяльності, результатом якого є створення якісно нових матеріальних і духовних цінностей.

Перспективними є положення В.С. Біблера щодо організації навчально-виховного процесу, який базується на особистісно-креативній основі навчання. Проект ученого «Школи діалогу культур» ґрунтується на визнанні провідної ролі спілкування становлення особистості, що виявляється у, так званій, концепції культур. У філософсько-психологічних дослідженнях В.С. Біблера та науково-прикладних розробках його однодумців запропоновано неординарну програму побудову школи ХХІ століття як «Школи діалогу культур». Її основною метою є здійснення переходу від ідеї «освіченої людини» до ідеї «людини культури». Предметом «Школи майбутнього», на думку авторів концепції, мають стати не готові знання, уміння, навички, чим традиційно займаються сучасні навчальні заклади, а культура їх формування та зміни, трансформації. Діалог культур передбачає поглиблене засвоєння «діалогізму» як основного визначення думки взагалі.

Заслуговують на увагу теоретичні висновки Я. О. Пономарьова класифікації фаз процесу творчості. Автор запропонував таку послідовність: перша фаза (свідома робота) – підготовка, друга фаза (несвідома робота) – дозрівання ідеї, третя фаза (перехід несвідомого у

свідомість) – натхнення, четверта фаза (свідома робота) – розвиток ідеї. За його теорією, фази процесу творчості характеризуються параметрами усвідомленості і неусвідомленості процесу та результату дій і домінуванням тих чи інших рівнів психологічного механізму творчої поведінки людини. Таке тлумачення досить об'єктивно і ґрунтовно представляє творчість як результат цілісної реалізації психіки в інтеграції її свідомих і несвідомих компонентів.

Складний діалогічний характер переплетіння процесуального й особистісного підходів у творчості досліджував В. О. Моляко [4]. Його праці базувалися на гіпотезі про стратегічну організацію процесу творчої діяльності. Автор вважає, що існує психічна система регулювання творчої поведінки, мислення, розумової діяльності, що передбачає наявність стратегій – своєрідних особистісних утворень у вигляді програм діяльності, які включають логічні складові, інтуїтивні компоненти, прояви «ситуативної футурології», що базується як на точних, так і на розмитих даних, відчуттях, нечітких почуттях.

На матеріалі проектно-конструкторської діяльності В.О. Моляко виділяє п'ять основних стратегій – пошуку аналогів, реконструювання, комбінування, універсальних і випадкових підстановок. Специфічний сенс стратегії як психічного регулятора поведінки полягає у готовності людини до творчої діяльності. Науково-практичною цінністю відзначаються розроблені дослідником методики навчання школярів [4]. Вирішення творчих завдань включає в себе використання методів активізації творчого тренінгу «КАРУС», навчання стратегіям і використання творчих ігор, а також спеціальних умов, що створюють труднощі.

Заслугове на увагу психологічний аналіз інтелектуальної активності особистості, проведений Д.Б. Богоявленською [1]. Авторка відзначає, що, коли ми дивуємось чомусь незвичайному, неочікуваному, тоді сама ситуація стимулює наш інтелект. Можна знайти дивне і в тому, що здається звичайним, і тоді з'являються І.Ньютон та А. Ейнштейн, Л.Толстой або просто допитливі люди-новатори, без яких не можна уявити розвиток жодної галузі знання, виробництва, культури.

Інтелектуальна активність є особистісною якістю, яка не зводиться ні до загальних розумових здібностей, ні до мотиваційних факторів розумової діяльності. Ступінь інтелектуальної активності полягає у здійсненні нестимульованого зовні мислительного процесу.

За допомогою методу «креативного поля» (відомо кілька варіантів його реалізації: «циліндричні шахи», дитячий варіант

гри «морський бій» та ін.) Д.Б. Богоявленська визначила три рівні інтелектуальної активності – стимульно-продуктивний, евристичний і креативний.

Стимульно-продуктивний рівень відповідає прийняттю й продуктивному вирішенню завдань, які поставлені перед людиною, евристичний рівень – відкриттю нових закономірностей емпіричним шляхом, креативний рівень – теоретичним відкриттям. Цей рівень реалізується тоді, коли вчений ставить нову наукову проблему, будує теорію, що пояснює незрозумілі раніше факти. Запропоновані Д.Б. Богоявленською методики дають змогу виявити креативний рівень інтелектуальної активності навіть у дітей, чий знання є ще досить обмеженими. Вміння взаємодіяти з іншими людьми, вислухати, дати пораду іншому – один із основних аспектів культури педагогічної комунікації сучасного вчителя. Предметом вивчення культури педагогічної комунікації є система засобів мовлення і спілкування, якими користуються педагоги під час постановки та розв'язання педагогічних завдань.

Педагогічна діяльність реалізується через взаємодію вчителя з учнями, колегами, батьками і тому одним з головних завдань професійної підготовки майбутнього педагога повинно стати навчання його професійним стосункам на гуманних принципах.

У структурі психологічної культури майбутнього вчителя іноземної мови виділяють такі компоненти:

– когнітивний (система наукових психологічних знань про людину і соціальну взаємодію людей, система адекватних уявлень про свій внутрішній психічний світ і особистісно-індивідуальні якості, розвинутий науковий інтелект, креативність, схильність до соціальної творчості);

– рефлексивно-перцептивний (спостережливість, увага до людей, психологічна проникливість, вміння адекватно сприймати самого себе і інших людей, прогностичні здібності, здібності до ідентифікації);

– афективний (чутливість до людей, розвинута емпатія, багатство і дієвість переживань, емоційна стабільність, чуйність, доброзичливість, великодушність, милосердя, почуття власної гідності, почуття гумору);

– вольовий (асертивність, здатність протидіяти зовнішньому тиску, здатність придушити негативні емоційні впливи і сильні переживання, здатність продовжувати виконувати певну роботу при значних психічних і фізичних навантаженнях, самоконтроль, витримка, наполегливість в утвердженні моральних цінностей і відстоюванні моральних принципів, надійність);

– комунікативний (вміння спілкуватись з різними людьми, адекватно сприймати і передавати інформацію, вміння будувати і висловлювати свої думки логічно, доказово і зрозуміло, мовленнєва культура);

– регулятивний (адаптивність, вміння довільної саморегуляції поведінки і діяльності, володіння собою, вміння керувати своїми психічними станами і розумом, моральна саморегуляція);

– підсистема досвіду соціальної взаємодії (установки і стереотипи культурної поведінки, розвинуті вміння і навички соціальної взаємодії, соціальна активність, терпиме ставлення до людей, ввічливість, дипломатичність, добросовісність, внутрішня гідність, інтелігентність);

– ціннісно-змістовий (соціальні норми, цінності і відношення до них, цікавість до людей, толерантність, гуманність, порядність, справедливість, відповідальність, моральність, самоповага).

У процесі навчальної діяльності той, хто навчається, починає оволодівати мислительними засобами, які він застосовує до себе як до іншого, тобто розвивається рефлексія, «усвідомлення своїх реальних можливостей у процесі взаємодії з добре знайомими людьми і предметами». Рефлексія дозволяє піднятися самосвідомості на більш високий рівень розвитку.

Н.І. Пов'якель стверджує, що саме застосування рефлексії, яка передбачає самозвіт і самоконтроль, оцінку себе та побудову концепції себе– в-ситуації, виводить саморегуляцію на вищий рівень професійного розвитку мислення.

О.П. Огурцов вважає, що рефлексія виникає тоді, коли має місце відхилення від зразка. Коли особистість потрапляє в складну проблемну ситуацію, вона повинна переглянути, переосмислити і змінити зразки, схеми, еталони, шаблони своїх мислення і діяльності.

Варто відзначити, що творчий тренінг як система роботи з підлітками, спрямований на формування здатності до винахідництва. Він відрізняється від використання наявних методів активізації (стимуляції) винахідницької діяльності (брейн-стормінгу, синетики, морфологічного аналізу та багатьох інших). Творчий тренінг із винахідництва – це система спеціальних занять, де створюються сприятливі психологічні умови для реалізації суб'єктом творчого потенціалу, його розвитку й накопичення в різних формах, усвідомлення рефлексивного аналізу прийомів творчої діяльності. У системі підготовки до винахідництва передбачена активізація як усвідомлених, так і неусвідомлених, як раціональних, так і емоційних складових творчості.

Вплив на останні здійснюється шляхом стимулювання образного мислення й створення сприятливого емоційного фону.

Провідний дослідник креативності Robert Weisberg, проаналізувавши життя саме талановитих людей, взагалі розбиває «міф про генія» і стверджує, що креативність – це розумова здатність, якою володіють усі люди. На думку автора, талановиті люди досягають успіху завдяки вмінню оновлювати старі ідеї.

Структура кожної особистості містить психічні захисти, які мають властивість блокувати реалізацію креативного потенціалу у вигляді надмірної тривожності учня, особистісної або соціальної конфліктності, ригідності психіки та ін. Теорію психічних захистів започаткував у психоаналізі З. Фрейд, який виділяв такі захисні механізми психіки:

1) заперечення – відчуження неприйнятної ситуації, факту, явища;

2) витіснення – виведення за межі свідомості неприйнятного змісту;

3) раціоналізація – спосіб розумного виправдання суб'єктивних вчинків і дій, що суперечать моральним нормам і які є причиною внутрішнього дискомфорту. Найбільш типові прийоми раціоналізації:

- виправдання своєї нездатності щось зробити;
- виправдання зовсім небажаної дії за допомогою тих об'єктивних обставин, що склалися;

4) формування реакції – приховування суб'єктом мотиву власної поведінки за рахунок його витіснення через особливо виражений свідомий мотив поведінки протилежного типу;

5) проекція – приписування іншій людині власних проблем, негативного змісту;

6) інтелектуалізація – спроба уникнення емоційно загрозливої ситуації шляхом її обговорення в абстрактних, інтелектуалізованих термінах;

7) заміщення – часткове, непряме задоволення неприйнятного мотиву морально допустимим способом [2].

Прихильники гештальтпсихології виділяють чотири захисні механізми психіки, що перешкоджають розвитку самосвідомості і досягнення людиною психологічної зрілості.

1. Злиття – це дія ілюзії, в якій міститься відмова від відмінностей і несхожості і яка характеризується відсутністю диференціювання себе й інших, неможливістю визначити, де закінчується «Я» однієї людини і починається «Я» іншої.

2. Ретрофлексія – пов'язана з формуванням ставлення до самого себе як до стороннього об'єкта і має два види процесів:

- суб'єкт робить собі те, що він хотів би зробити іншим;
- суб'єкт робить собі самому те, що він хотів би, щоб йому зробили інші.

3. Інтроекція – це генетична і примітивна форма функціонування індивіда, яка пасивно абсорбує все те, що отримує із зовнішнього світу. Людина не робить ніякого відбору, ніякої асиміляції, некритично присвоює чужі переконання і установки, в результаті чого гальмується процес формування її особистості.

4. Проекція – проявляється в тенденції перенесення відповідальності за процеси, що відбуваються всередині «Я», на оточення. У гештальтпсихології зазвичай описують три форми проекції, що відповідають її функціям:

- дзеркальна проекція, в якій суб'єкт знаходить в образі іншого характерні риси, які він вважає своїми або хотів би їх мати;
- проекція катарсису, в якій суб'єкт приписує іншій людині або її образу свої характерні риси, від яких він відмовляється, не визнає їх власними і від яких він звільняється.
- додаткова проекція, в якій суб'єкт виявляє або приписує іншому або образу іншого характерні риси, що дозволяють йому виправдати власні.

При аналізі спілкування в структурі професійної підготовки через принцип діяльності найбільш продуктивним шляхом його реалізації є шлях, при якому учасник спілкування розглядається як цілісна особистість з притаманною їй системою діяльностей, як суб'єкт предметної діяльності, який специфічним чином поєднує її з діяльністю інших людей, вступає з іншими людьми в систему спільної діяльності – співробітництва в тій чи іншій його формі. Саме спілкування при цьому є особливою діяльністю людей, які включені у відносини співробітництва, спрямовану на створення цілісної системи їх спільної діяльності та співробітництва.

Науковці виокремлюють певні чинники, які визначають позитивну мотивацію, задоволеність від спільної дії: усвідомлення мети, досягнення успіхів у роботі, впевненість у собі, позитивна оцінка своїх можливостей, прояв інтересу до діяльності, позитивне ставлення до діяльності, позитивна оцінка групи і свого місця в ній. Викладач включає у сферу впливу і взаємовпливу студентів, робить їх співучасниками обміну інформацією, діями з метою підвищення процесу професійної підготовки як на когнітивному, так і на особистісному рівнях. Взаємодія в навчально-виховному процесі має свою специфіку, яка полягає у: а) суб'єктності, особистісності кожного учасника навчально-ви-

ховного процесу вищої школи; б) значущій залежності результату впливу суб'єктів взаємодії один на одного від ступеня гуманізації концепції викладача; в) багаторівневій побудові системи професійної підготовки, яка зумовлює опосередкованість, віддаленість кінцевого результату від безпосередніх продуктів діяльності майбутніх спеціалістів (управлінських рішень тощо).

Л.М.Карамушка характеризує освітні організації, наголошуючи на таких їх особливостях як цілісність, структурність, системність, функціональність. Важливим є урахування такої специфіки професійної діяльності освітніх закладів: відкритість до змін соціального середовища; адаптивність до нових підходів у суспільному розвитку, трансформація їх у новий зміст навчання, нові освітні та інформаційні технології, стратегії взаємодії між учасниками управлінського та навчально-виховного процесу, нові психологічні характеристики учасників такої взаємодії, функціонування освітніх закладів на гуманістичних засадах тощо [3].

Проаналізувавши позиції вчених стосовно категорії спілкування, ми дотримуємося точки зору, що „спілкування» як самостійна дефініція не зводиться до діяльності і може бути визначена через процес міжособистісної взаємодії, породжуваної широким спектром актуальних потреб партнерів, спрямована на задоволення цих потреб і опосередкована певними міжособистісними відносинами.

Так, спілкування розглядається як особливий вид комунікативної діяльності, яка існує самостійно на певному етапі онтогенезу. Спілкуванню як виду мовленнєвої діяльності притаманні всі елементи цієї діяльності: мотиви, дії, операції. Це той бік людської діяльності, що вказує на взаємозв'язок та взаємодію людей у процесі матеріального та духовного виробництва, спосіб реалізації соціальних відносин, який здійснюється через безпосередні та опосередковані контакти, в які особистості і групи включаються в процесі їхньої соціальної життєдіяльності.

Проведений аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що:

1. Спілкування є невід'ємним аспектом існування людини, важливою передумовою формування її як соціальної істоти, взаємодії з різноманітними спільностями, а також необхідною умовою існування суспільства. У процесі спілкування відбувається інтелектуальна та емоційно-чуттєва взаємодія індивідів, досягається єдність і злагодженість їх дій, що зумовлює формування спільних настроїв і поглядів, взаєморозуміння, згуртованості й солідарності. Вони необхідні в колективній діяльності, оскільки становлять культурно-комунікативну основу соціального життя суспільства.



2. Наукове вивчення проблеми спілкування показує, що спілкування в психологічній науці трактується як особливий вид діяльності; специфічна соціальна форма інформаційного зв'язку; форма взаємодії суб'єктів, самостійна і незведена до діяльності категорія; процес міжособистісної взаємодії; обмін думками, почуттями і переживаннями; суттєвий аспект людської діяльності; реальність людських взаємин, що передбачає будь-які форми спільної діяльності людей; універсальна реальність буття людини, яка породжується різними формами людських відносин та ін. Очевидним є те, що діяльність людини, її спілкування з іншими – взаємопов'язані категорії та відокремлено існувати не можуть.

3. Особистість майбутнього спеціаліста у контексті спілкування реалізується на таких рівнях:

а) спілкування – взаємовплив. Становлення та розвиток особистості за таких умов є результатом психологічного впливу одного суб'єкта на іншого в процесі взаємодії, діалогу тощо;

б) спілкування – діяльність. Йдеться про реалізацію діяльнісної сутності спілкування, в якому особистість є його учасником, унікальною і неповторною індивідуальністю, суб'єктом діяльності;

в) спілкування – обмін інформацією. Становлення особистості відбувається в процесі реалізації її комунікативних здібностей, якостей, умінь, комунікативної програми поведінки;

г) спілкування – сприймання людьми один одного. На цьому рівні реалізуються перцептивно-рефлексивні, емоційно-емпатійні можливості особистості, виникає взаєморозуміння (непорозуміння) між учасниками спілкування;

д) спілкування – міжособистісні відносини. Йдеться про розвиток статусно-рольових та статево-рольових характеристик індивіда, прояв соціально-психологічних стереотипів його поведінки, складових певного соціально-психологічного типу [6].

4. Спілкування є інтегруючою ланкою, центральною складовою в процесі професійної підготовки майбутніх спеціалістів (навчально-виховний процес – спілкування – особистість майбутнього спеціаліста). Тільки через спілкування як один із різновидів людської діяльності, як обмін почуттями, переживаннями, як специфічну форму соціального зв'язку, комунікативно-сполучну роль в утвердженні і підтвердженні з боку інших, як потребу особистості можливою є передача і засвоєння професійних знань, формування професійних умінь та навичок, розвиток професійного світосприйняття майбутнього спеціаліста і поряд з цим задоволеність і ефективний розвиток глибинних сторін його

особистості; потребово-мотиваційної сфери, когнітивної, соціальної, сфери особистісного розвитку і самовдосконалення.

Проведений аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що спілкування в структурі професійної підготовки майбутніх спеціалістів як психологічна проблема вивчене недостатньо. В той же час, на нашу думку, спілкування інтегруючою ланкою професійної підготовки майбутніх спеціалістів, що забезпечує успішне функціонування навчально-дидактичного, емоційно-афективного, потребово-мотиваційного особистісного розвитку та самовдосконалення блоків професійної підготовки майбутніх фахівців. Тільки через спілкування як один із різновидів діяльності, обмін почуттями, переживаннями, специфічну форму соціального зв'язку, потребу особистості, комунікативно-сполучну роль в утвердженні і підтвердженні з боку інших можлива передача знань і засвоєння професійних знань, формування професійних вмій і навичок, розвиток професійного світосприйняття майбутнім спеціалістом у ході навчально-виховного процесу. Продуктивним є розгляд феноменології спілкування з позицій діяльності принципово соціальної і діалогічної, тобто такої, що здійснюється всіма учасниками навчально-виховного процесу стосовно спільної діяльності, яка їх об'єднує.

Інтереси розвитку економіки та культури нашої України, зростання соціальної ролі особистості вимагають всебічного стимулювання і розвитку потенційних можливостей кожної людини. У нашому сьогоденні, коли здійснюється активний пошук та оновлення усіх сфер суспільства, гостро відчувається потреба в людях, які володіють мистецтвом створювати здоровий психологічний клімат в колективі, вміють слухати і взаємодіяти з людьми, запобігати та вирішувати конфліктні ситуації [5].

**Висновки.** Колективна робота в умовах особливого психологічного клімату, який можна створити завдяки варіативним, особистісно-креативним прийомам, обмежує конкуренцію і перетворює її в співробітництво, де кожен прагне вчинити так, щоб, виражаючи свою індивідуальність, відповідати очікуванням групи і прагнути до досягнення загальних цілей спільної діяльності. Заняття з англійської мови спрямовані на навчання підлітків розмовної іноземної мови. Але досить часто процес спілкування є ускладненим для них стереотипами рідної мови. У даному випадку виникає необхідність допомогти підлітку в налагодженні його комунікативних здібностей. Велике значення для розвитку комунікації у підлітків повинні мати взаємовідносини вчителя та учня.

### Список використаних джерел

1. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д.Б. Богоявленская. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост-го ун-та, 1983.
2. Кукуленко-Лук'янець І.В. Особистісно-креативний підхід у навчанні іноземної мови / І.В. Кукуленко-Лук'янець. – Черкаси, 2004.
3. Мамчур І.А. Формування комунікативного потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови засобами культурологічно орієнтованого навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія» / Інна Анатоліївна Мамчур. – К., 2007. – 20 с.
4. Моляко В. А. Интеллектуальная одарённость и её выявление у детей старшего дошкольного возраста / В. А. Моляко. – К., 1993.
5. Психология одаренности детей и подростков / Под ред. Н.С.Лейтеса. – М.: Академия, 1996.
6. Роджерс К. Консультирование и психотерапия / К.Роджерс. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000.
7. Gilford J. The nature of human intelligence / J. Gilford. – New York: McGraw-teil, 1967.

In this article the personal culture of the teacher in the professional activity of educators in the psychological literature were analyzed; the revelation of the personal culture of the teacher as the mean of the development creation which was promoted better mutual understanding and a valuable thorough realization of the pupil's personal potential which was reflected on the successful mastering of studying objects for example foreign language; the main factors of the development creation's of a teenager were characterized; the collective work in conditions of the special psychological climate which was created by virtue of variational, personal and creational ways. The collective work limited a competition and turned into a cooperation where everybody would try to do as that as expressing individuality. Everybody would try to answer for expecting of group and would try to attain successful aims of a mutual action. The factors defined a positive motivation and satisfaction from a mutual act: the realization of the aim, the attaining success in the work, self-assurance, positive mark of your possibilities, the manifestation of interest to action, the positive attitude to the action and the positive mark of group and place in its were distinguished by scientists; the development of creative activities in psychological science was proved.

**Keywords:** convergencental thinking, divergencental thinking, creation, creative activities

*Отримано: 11.02.2013 р.*